Киян Володимир, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро. Україна, ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-8517-9876

Гунько Катерина, здобувачка вищої освіти 3 курсу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, ORCID iD: https://orcid.org/0009-0003-2040-8572

Kyian Volodymyr, PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law Disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-8517-9876

Hunko Kateryna, Third-Year Higher Education Student, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, ORCID iD: https://orcid.org/0009-0003-2040-8572

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

SELECTED ISSUES IN THE ADJUDICATION OF CIVIL CASES INVOLVING MILITARY PERSONNEL UNDER MARTIAL LAW

Анотація

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну виникла необхідність адаптації правосуддя до умов воєнного стану. Одним із ключових напрямів набуло питання захисту прав військовослужбовців у цивільному судочинстві. Військовослужбовці є особливою категорією громадян, які, виконуючи конституційний обов'язок із захисту незалежності та територіальної цілісності України, потребують

ефективного механізму реалізації та захисту своїх прав, зокрема, й у сфері цивільного судочинства. Специфіка їхньої діяльності пов’язана з постійним перебуванням військовослужбовців в зоні бойових дій, обмежений доступ до засобів зв’язку та правової допомоги. Усе це вимагає від суду особливого підходу для дотримання принципів змагальності та забезпечення права на справедливий розгляд справ, врахування правового статусу військовослужбовців на їх участь у цивільних судових процесах. Зокрема, для цієї категорії осіб можуть бути встановлені спеціальні процедури розгляду справ, що враховують їхню службу та пов'язані з нею обставини.

У роботі проаналізовано окремі категорії цивільних спорів, що виникають за участі військовослужбовців, зокрема, щодо сімейних правовідносин, аліментних зобов’язань, а також спорів, пов’язаних із реалізацією соціальних гарантій та оскарженням дій командування. Значну частину дослідження присвячено проблемам застосування процесуальних дій, що впливають на реалізацію процесуальних прав військовослужбовців.

Судова практика показує, що розгляд цивільних справ за участю військовослужбовців має певні свої особливості. Законодавство України передбачає спеціальні норми для розгляду цивільних справ за участю військовослужбовців. Однак, в умовах воєнного стану виникають додаткові виклики, такі як зміна територіальної підсудності судів, відсутність можливості здійснення правосуддя на окупованих територіях та труднощі з доступом до судових засідань для учасників цивільного процесу. Ці фактори вимагають адаптації процесуального законодавства та впровадження нових механізмів, таких як електронне судочинство та дистанційна участь у судових засіданнях. Порівняльний аналіз цивільного судочинства України та Польщі в надзвичайних обставинах або в умовах війни показує, що обидві країни зіткнулися з подібними викликами щодо забезпечення доступу до правосуддя. Однак, Польща має більш розвинену систему електронного

судочинства та механізмів дистанційної участі, що дозволяє зменшити негативний вплив воєнного стану на судовий процес.

Ключові слова: воєнний стан, позивач, відповідач, розгляд справ, права військовослужбовців, судова практика, електронне судочинство, дистанційна участь, цивільне судочинство, цивільне процесуальне законодавство.

Abstract

Since the onset of the full-scale invasion of Ukraine by the russian federation, the administration of justice has required significant adaptation to the conditions of martial law. One of the key issues in this context has been ensuring the protection of the rights of military personnel within civil proceedings. Military personnel constitute a distinct category of citizens who, while fulfilling their constitutional duty to defend the independence and territorial integrity of Ukraine, require effective mechanisms for the exercise and protection of their rights, including those guaranteed within the framework of civil justice.

The specific nature of military service is characterized by prolonged deployment in combat zones, restricted access to communication channels, and limited opportunities to obtain legal assistance. These circumstances necessitate a special judicial approach aimed at upholding the principles of adversarial proceedings and ensuring the right to a fair trial. Courts must take into account the legal status of military personnel and the practical limitations affecting their participation in civil proceedings. Accordingly, special procedural mechanisms may be introduced to accommodate the particular conditions associated with military service.

This study examines selected categories of civil disputes involving military personnel, including disputes arising from family law relations, maintenance (alimony) obligations, as well as cases concerning the implementation of social guarantees and challenges to the actions or decisions of military command authorities.

Particular attention is devoted to procedural issues that directly affect the ability of military personnel to exercise their procedural rights effectively.

Judicial practice demonstrates that the adjudication of civil cases involving military personnel is characterized by a number of specific features. Ukrainian legislation establishes special procedural provisions governing the consideration of such cases. Nevertheless, the legal regime of martial law has generated additional challenges, including changes in the territorial jurisdiction of courts, the inability to administer justice in temporarily occupied territories, and obstacles to participation in court hearings by parties to civil proceedings. These circumstances require further adaptation of procedural legislation and the implementation of innovative mechanisms, such as e-justice systems and remote participation in court proceedings.

A comparative analysis of civil justice systems in Ukraine and Poland under emergency or wartime conditions indicates that both states have encountered similar challenges in ensuring effective access to justice. At the same time, Poland has developed a more advanced framework for electronic justice and remote participation in judicial proceedings, which has significantly reduced the adverse impact of emergency conditions on the administration of justice. The Polish experience may therefore serve as a valuable reference point for improving procedural mechanisms designed to safeguard the rights of military personnel in Ukraine during periods of martial law.

Key words: martial law, plaintiff, defendant, adjudication of civil cases, rights of military personnel, case law, electronic justice (e-justice), remote participation in court proceedings, civil justice, civil procedural law..

Постановка проблеми

Військова агресія російської федерації спричинила проведення ряду кардинальних змін у правовій системі України для адаптації під вимоги

сьогодення. Введення правового режиму воєнного стану, згідно з Указом Президента України від 24.02.2022 №64/2022 [6] та продовження його відповідними законами України, поставило на порядок денний врегулювання питань цивільного процесуального законодавства, в цілому, та для забезпечення прав військовослужбовців, зокрема.

Метою статті є встановлення сутності та особливостей визначення правового статусу військовослужбовців як спеціального суб'єкта цивільних процесуальних відносин на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та результатів правозастосовної практики.

Аналіз досліджень

Окремі аспекти здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану досліджували К. С. Резворович, Д.О. Щербіна, О. А.Терех, Д.М. Моісеєнко та ін. Питання захисту прав військовослужбовців у цивільному судочинстві та виконання судових рішень за їх участю стали предметом наукових досліджень І.В. Жукевич. К. Косяченком та П. Ткаченком. Разом з тим тематика розгляду цивільних справ за участю військовослужбовців в умовах воєнного стану, з урахуванням новітньої судової практики Верховного Суду та процесуальних гарантій доступу до правосуддя, залишається недостатньо розробленою, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Виклад результатів

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8], у період дії цього стану можуть встановлюватися тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, однак це не повинно порушувати гарантії доступу до правосуддя, які закріплені у статті 55 Конституції України [2] та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1].

Відповідно до статті 2 Цивільно процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [9], завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Перш ніж розглядати процесуальні особливості участі військовослужбовців у цивільному судочинстві, необхідно визначити правовий статус цієї категорії осіб. Відповідно до статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII (в редакції 2025 року), військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях відповідно до закону [7].

Згідно частини 3 статті 127 ЦПК України, у разі неможливості прибуття військовослужбовця, який виконує обов'язки військової служби в умовах воєнного стану, до суду, його представник може брати участь у судовому засіданні. Також законом передбачено можливість відкладення розгляду справи, якщо така участь є обов'язковою, але військовослужбовець не має змоги прибути до суду через виконання службових обов'язків.

Так, наприклад, у справі № 753/3880/20 Касаційний цивільний суд дійшов висновку про необхідність відкладення розгляду справи через неможливість участі військовослужбовця-відповідача, що перебував у зоні бойових дій. Суд наголосив, що судова повістка має бути вручена з урахуванням реальних обставин перебування особи на службі, а неналежне повідомлення не може слугувати підставою для заочного розгляду справи [4].

Окрім того, частиною третьою статті 223 ЦПК України встановлено, що у разі якщо одна зі сторін є військовослужбовцем, який бере участь у

бойових діях, суд зобов'язаний враховувати ці обставини при визначенні строків розгляду справи, а також при розгляді питання про відкладення судового розгляду.

Правозастосовна практика щодо зупинення провадження у цивільних справах у разі проходження стороною військової служби набула особливого значення в умовах триваючого воєнного стану в Україні. З огляду на імперативну редакцію положень статті 251 ЦПК України, що зобов'язують суд зупиняти провадження за наявності певних обставин, судова практика виявляє низку правових прогалин, що потребують як теоретичного осмислення, так і нормативного врегулювання.

Так згідно з пунктом 2 частини першої статті 251 ЦПК України, провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню у разі, якщо сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, проходить службу у складі Збройних Сил України або інших військових формувань, створених відповідно до закону, за умови переведення їх на воєнний стан або залучення до участі в антитерористичній операції [9]. У розвиток цієї норми, пункт 2 частини першої статті 253 ЦПК передбачає, що провадження зупиняється до припинення такої служби.

Натомість частина третя статті 252 ЦПК передбачає винятки щодо застосування підстав для зупинення провадження, однак ці положення стосуються виключно пунктів 1-3 частини першої статті 252 ЦПК, і не можуть бути поширені на випадки, передбачені статтею 251, зокрема пунктом 2, який носить імперативний характер [9].

Імперативність зазначеної норми створює ситуацію, коли суд позбавлений можливості оцінювати доцільність зупинення провадження. Закон не враховує жодного модифікатора: ні стадії процесу, ні наявності в сторони процесуального представника, ні характеру справи, ні специфіки проходження військової служби. Усі ці обставини втрачають значення у

світлі прямої норми закону. Виняток зроблено лише для строкової служби – в цьому разі рішення щодо зупинення провадження покладається на розсуд суду, і лише за відсутності представника (ч. 3 ст. 252 ЦПК).

Подібна конструкція створює ризик зловживання процесуальними правами. Наприклад, особа, що подала позов і стала військовослужбовцем, автоматично «заморожує» розгляд справи незалежно від того, чи є в неї представник, чи подані необхідні процесуальні документи. Відтак, таке безумовне зобов'язання суду зупинити провадження може бути інструментом свідомого чи несвідомого блокування доступу до правосуддя.

Наприклад, у справі за позовом фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за орендою торгівельного місця, суд апеляційної інстанції, посилаючись на документи, що підтверджують участь відповідача у бойових діях, обґрунтовано зупинив провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК. Верховний Суд погодився з цим підходом, підкресливши імперативний характер норми, незважаючи на наявність у відповідача повноважного представника [3].

Разом з тим, інша справа – щодо стягнення аліментів – ілюструє інший підхід. Суд апеляційної інстанції, попри наявність довідок про проходження відповідачем служби у ЗСУ, відмовив у зупиненні провадження. Підставою стала активна участь відповідача в процесі через повноважного представника, а також недостатність доказів щодо залучення його військової частини до бойових дій чи переведення її на воєнний стан. Верховний Суд підтримав цю позицію, чітко вказавши на необхідність підтвердження не лише факту служби, а й специфіки діяльності військової частини.

З урахуванням того, що судова практика надає певні орієнтири для обґрунтування законності зупинення провадження, доцільно визначити і критерії допустимості зупинення провадження, а саме: факт служби у складі ЗСУ або іншого військового формування; документальне підтвердження

переведення військової частини на воєнний стан або залучення її до АТО/бойових дій; відсутність можливості ефективної участі у процесі навіть через представника.

Отже, зупинення не є автоматичною реакцією на будь-який факт служби – потрібен комплекс доказів, які підтверджують об'єктивну неможливість реалізації процесуальних прав.

У постанові від 16.11.2022 по справі № 753/3880/20 Верховний Суд висловив позицію, що участь особи у добровольчому формуванні територіальної громади не є підставою для зупинення провадження. Таке формування не є військовим формуванням у розумінні закону, отже, правові наслідки перебування в ньому не тотожні наслідкам служби у ЗСУ [4].

Подібну позицію зайнято й у справі № 926/1794/21 – перебування на службі керівника юридичної особи, яка є стороною справи, не є достатньою підставою для зупинення провадження оскільки стороною є юридична особа, а не її керівник. Відтак положення п. 3 ч. 1 ст. 227 ГПК України не підлягають застосуванню в такому випадку [5].

Слід визначити, що аналіз судової практики та чинного законодавства вказує на нагальну потребу у вдосконаленні правового регулювання. Зокрема, доцільним видається: а) встановлення вичерпного переліку обставин, за яких зупинення провадження є обов'язковим; б) надання суду дискреції при наявності представника, здатного забезпечити належний захист прав сторони; в) визначити, хто саме має право звертатися із клопотанням про зупинення – лише сам військовослужбовець або його представник, але не інші сторони; г) ввести обов'язкову вимогу щодо підтвердження активної участі у бойових діях або перебування у підрозділі, діяльність якого переведена на забезпечення обороноздатності держави під час воєнного стану.

У контексті воєнного стану актуальним є й питання забезпечення прав військовослужбовців на доступ до правосуддя. Так, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Обмеження, пов'язані з виконанням військового обов'язку, не повинні ставити військовослужбовця в нерівне становище порівняно з іншими учасниками цивільного процесу.

Висновки

Таким чином, розгляд цивільних справ за участю військовослужбовців потребує особливої уваги з боку суду, з огляду на специфіку проходження військової служби, обмеження в реалізації процесуальних прав та необхідність забезпечення балансу між захистом прав військовослужбовця та інших учасників процесу.

З урахуванням викладеного вище можна констатувати, що розгляд цивільних справ за участю військовослужбовців потребує особливого підходу, і зумовлений як публічно-правовим статусом таких осіб, так і особливостями організації військової служби в умовах воєнного стану. Норма, що покладає на суд обов'язок зупинити провадження у разі проходження військової служби, потребує концептуального перегляду з метою забезпечення балансу між публічними інтересами держави у захисті воїнів і фундаментальним правом особи на доступ до правосуддя. В умовах тривалого збройного конфлікту надмірна жорсткість імперативів процесуального закону лише поглиблює нерівність та порушує принцип розумності строків розгляду справи. Реформування відповідних положень має виходити з прецедентної практики Верховного Суду, яка вже сьогодні пропонує більш диференційований, справедливий підхід.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01.11.2022 у справі № 926/1794/21. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_01_11_2022_roku_u_spravi_926_1794_21/

4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.11.2022 у справі № 753/3880/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107441677

5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 19.12.2024 у справі № 484/40/21 (провадження № 61-4547св23). URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/123992060#google_vignette

6. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022

7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

References:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Constitution of Ukraine. (1996). Law of Ukraine No. 254к/96-ВР of June 28, 1996. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

3. Resolution of the Commercial Cassation Court within the Supreme Court of November 1, 2022, in case No. 926/1794/21. Retrieved from https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_01_11_2022_roku_u_spravi_926_1794_21/.

4. Resolution of the Civil Cassation Court within the Supreme Court of November 16, 2022, in case No. 753/3880/20. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/107441677.

5. Resolution of the Civil Cassation Court within the Supreme Court of December 19, 2024, in case No. 484/40/21 (proceeding No. 61-4547св23). Retrieved from https://zakononline.ua/court-decisions/show/123992060#google_vignette.

6. Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" No. 64/2022 of February 24, 2022. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022.

7. Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" No. 2232-XII of March 25, 1992. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12.

8. Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" No. 389-VIII of May 12, 2015. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.

9. Civil Procedure Code of Ukraine No. 1618-IV of March 18, 2004. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.